

ENKIDU ÉS A SZAJHA – LEWIS MUMFORD ÖKOLÓGIAI KULTÚRKRITIKÁJA¹

KOVÁCS GÁBOR²

Lewis Mumford, a későbbi ökológiai mozgalom egyik szellemi atyja 1895-ben született New Yorkban, s Manhattan-ben, az Upper West Side-on töltötte gyermekkorát. Itt végezte el az elemi iskolát és iratkozott be a középiskolába, amelyet azonban ugyanúgy nem fejezett be, mint későbbi egyetemi kurzusait a New Yorki Egyetemen, a Columbián, vagy éppen a New School for Social Research-ön³. Fontos, későbbi pályáját befolyásoló adaléka életének az a tény, hogy anyja német származású volt; tőle sajátította el a német nyelvet és a német kultúrát: eredetiben olvasta például Rilke verseit. Egyaránt érdekelte a technika – gyermekkorában rádiót épített és mérnöknek készült – és a filozófia, valamint a szociológia. 1918-ban bevonult a haditengerészethez, ahol rádiós kiképzést kapott, miközben a szabadidejében Emerson és Thoreau könyveit olvasta. 1919-es leszerelése után belekerült az amerikai kulturális életbe: a *Dial* című radikális lap szerkesztője lett, s nevét 27 évesen, 1922-ben publikált könyve, a *The Stories of Utopias* tette ismertté. Ezt követte 1924-ben az amerikai építészet történetével foglalkozó műve a *Sticks and Stones*. Nagy figyelmet keltett az amerikai kultúra történetét tárgyaló 1926-os munka, a *The Golden Day*. 1929-ben került ki a nyomdából sokat hivatkozott Melville-monográfiája. Ugyancsak az amerikai kultúrtörténet volt a témája az 1932-es *The Brown Decades*-nek. Civilizáció és technológia kölcsönviszonyát vizsgálja az 1934-es *Technics and Civilization*. A várostörténetet dolgozta fel az 1938-as *The Culture of Cities*. A kultúr- és vallásfilozófa volt a tárgya az 1944-es *The Condition of Man*-nek, míg az 1951-es *The Conduct of Life* Emerson és Croce filozófiájával foglalkozott. Mumfordot tagjává választotta a New York Város Építészeti Bizottsága, 1923-ban

¹ Az itt következő írásban felhasználtam egy korábbi, hosszabb tanulmányom két részgondolatmenetét. Ezek kontextusát lásd: Kovács Gábor: Az organikus időtől a mechanikus időig. Lewis Mumford technológiakritikája I-II. , *Liget*, 2008. 8. 88-96., 2008. 9. 73-94.

² A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa.

³ Két önéletrajzi kötete: Lewis Mumford: *Sketches from Life. The Early Years*. New York, Dial Press, 1982. illetve: Lewis Mumford: *My Works and Days: A Personal Chronicle*. New York–London, Harcourt Brace Jovanovich, 1978. Mumford részletes életrajza: Donald L. Miller: *Lewis Mumford: A Life*. New York, Weidenfeld & Nicolson, 1989.

alapító tagja volt az Amerikai Regionális Tervezési Szövetségének. 1931 és 1963 között építészeti kritikusa volt a *The New Yorker* című folyóiratnak.

A második világháború után számos neves amerikai egyetemen – MIT, Harvard, Stanford, Massachusetts Institute of Technology, Berkeley stb. – tartott kurzusokat. Az ötvenes évek után több művében tért vissza a város-történet és a technológia problémájához: *The City in History* (1962), illetve a *The Myth of the Machine* két kötete, az 1967-es *Technics and Human Development*, illetve az 1970-es *The Pentagon of Power*. 1990. január 26-án, 95 éves korában halt meg Leedszville-i otthonában. Élete végéig aktívan részt az amerikai kulturális- és közéletben, véleményt nyilvánított az aktuális politikai kérdésekbe, egyik legkövetkezetesebb ellenzője volt a vietnami háborúnak.

A huszadik század elejének amerikai kultúrkritikája két forrásból táplálkozott: egyfelől a romantikus antikapitalizmusból, másfelől pedig a populista ihletésű republikanizmusból. Az első mindenekelőtt olyan angol viktoriánus, radikálisan antikapitalista szerzőket jelentett, mint John Ruskin és William Morris, illetve az amerikai transzcendentáliszmus képviselőit, Ralph Waldo Emerson, Henry Thoreau-t, és Walt Whitmannt. A republikanizmus sokszálú hagyományából olyan szerzőket, mint Henry George, illetve az amerikai pragmatizmus vezető filozófusa, John Dewey.⁴

A századelő nemzedékének írásaiban a vezérszólamot a kapitalizmussal, a biznisszel és a gépies életformával szembeni averzió játszotta. A mindent elnyelő üzlettel a kultúrához apelláltak; ez elsősorban az európai kultúrát jelentette. A háború előtti években a gyökértelennek és múlt nélkülinek érzett amerikai kultúrával szemben az organikusnak és szervesnek látott európai kultúrától vártak segítséget. Az amerikai tradícióból azokat a szerzőket vallották történelmi elődjüknek, példaképüknek és egyben követendő kulturális mintának, akik beilleszthetők voltak ebbe a kultúrkritikai világképbe: mindenekelőtt a már említett Emerson, Melville-t és Thoreau-t, vagyis azokat, akik maguk is elutasították a *Gép* korával azonosított nagyipari kapitalizmust.

Az 1920-as évekre a század eleji amerikai kultúrkritika vezető egyénisége az a Lewis Mumford lett, aki egyébként is a legfiatalabb volt, s aki fontos művek egész sorát publikálta ebben az évtizedben. Ezek sorát az 1922-ben megjelent *The Story of Utopias*⁵. Sokatmondó a könyv fedőlapján, a cím alatti mottó: „Az a világtérkép, amelyiken nincs rajta Utópia, még azt sem érdemli meg, hogy rápillantsunk.” A könyv elején Mumford leszögezi: kétféle

---

⁴ Casey Nelson Blake: *Beloved Community. The Cultural Criticism of Randolph Bourne, Van Wyck Brooks, Waldo Frank and Lewis Mumford*. Chapel Hill and London, The University of North Carolina Press, 1990. 3.

⁵ Lewis Mumford: *The Story of Utopias*. London–Calcutta–Sydney: George G. Harrap & Co. Ltd., 1923.

utópia létezik. Az első – a menekülési utópia – egy elképzelt tökéletes világba dezertál a csúf valóság elől, míg a második – a rekonstrukciós utópia – olyan tervet készít, amely mércéül szolgál a világ megváltoztatásához. Az első megvalósíthatatlan légvárak építését jelenti, míg a második alapos tervezői és kőműves munkát kíván, s ennek az a célja, hogy olyan házat építsünk, amely kielégíti alapvető emberi igényeinket. Ebből a hangütésből nem nehéz rájönni arra, hogy Mumford abból a háború utáni helyzetből próbált meg valamiféle kiutat felmutatni, amely igen kevésbé tűnt fogadóképesnek a kultúrkritika által felkínált kulturális és individuális regenerációra. Mumford számára az utópia mindenekelőtt az egészben való gondolkodás, s ennek eredményeképp az organikus változ(tat)ás lehetősége felmutatását jelentette.

Az organikus világkép kidolgozásában mindenekelőtt a skót Patrick Geddes inspirálta Mumfordot.⁶ Geddes várostervező és szociológus volt: világképében a biológiai evolucionizmus ötvöződött holisztikus látásmóddal, regionális szemlélettel és erős antikapitalizmussal, valamint a gépi nagyipar és az azon alapuló nagyvárosi életforma elutasításával. Geddes szerint egy olyan új civilizációra van szükség, amelynek a kiindulópontja az élet lázadása. Minden emberi közösség organikus, szerves kapcsolatban áll környezetével, attól elválaszthatatlan: létezésének alapfeltétele a környezete és közötté fennálló viszony, illetve a környezet változásaira adott válasz. Ez nem passzív alkalmazkodást, hanem aktív adaptációt jelent. Geddes Darwin evolúciós elméletéből az organizmusnak a környezetével való funkcionális interakcióját hangsúlyozza, s elutasítja a *struggle for life*-nak a szociáldarwinizmus által közép-pontba állított teóriáját, a túlélésért folytatott kíméletlen és véres küzdelem koncepcióját. Az emberi társadalom egyszerre alkalmazkodik a környezethez és változtatja meg azt. Azonban a gépi nagyipar és a nagyvárosi életforma az egyoldalú változtatást, a természet legyőzésének és kizsákmányolásának egyoldalú és rövidlátó világképét hozta magával. Az eredmény a környezet lerombolása és az emberhez méltatlan élet. Ez ellen van szükség az élet lázadására, amely egy új civilizáció létrehozására irányul. Ennek fontos lépése az, hogy az ember ne egyoldalú és torz tapasztalatokat szerezzen környezetéről. Az ember nem pusztán intellektuális, hanem morális és esztétikai lény is, ezért olyan átfogó holisztikus látásmódra és organikus tapasztalatra van szükség, amely leképezi az emberi közösségnek a környezetébe való beágyazottságát. Geddes – s az ő nyomán Mumford – sokat merít e tekintetben a 19. századi anarchizmus egyik klasszikusának Pjotr Kropotkinnak az ipar decentralizálására vonatkozó nézeteiből, illetve a természetre és a társadalomra egyformán vonatkoztatott kölcsönös segítség teóriájából.

---

⁶ Patrick Geddes: *Cities in evolution: an introduction to the town planning movement*. London: Williams & Norgate Limited, 1915.

Mire vezethető vissza a modern civilizációra oly jellemző agresszivitás, hatalom- és uralomvágy? Mumford szerint ennek oka az emberi pszichében gyökerezik. Elgondolását nagymértékben befolyásolta a pszichoanalízis, mindenekelőtt Freud teóriája az emberi psziché hármasságáról. Eszerint az id, az ösztön-én az én és a felettes én egymáshoz való viszonya, illetve az ebben a viszonyban beálló zavarok nemcsak az egyéni, hanem a társadalmi psziché megbetegedéséért is felelősek. Mumford saját bevallása szerint is meglehetősen szabadon értelmezi a freudi kategóriákat. Az id ösztönvilágát kordában tartó felettes én freudi interpretációját például elégtelennek tartja, mivel az osztrák pszichológus szerint az egyoldalúan azonosítja a represszív apával, holott a felettes én konstitúciójában ugyanolyan fontos szerepe van a védő és óvó szerepet betöltő anya figurájának.⁷ A felettes énnel ugyanis nem a tiltó, tabusító funkcióját, hanem a társadalmi értékek letéteményeseként gyakorolt humanizáló, domesztikáló funkcióját tartja lényegesnek. A felettes én a kulturális szimbólumok – melyek megteremtésében a tudománynak, a művészetnek, a filozófiának és a vallásnak egyformán fontos szerepe van – segítségével látja el ezt a funkcióját. A dolgok egyéni és közösségi szinten is akkor mennek jól, ha az id nyers vitalitását a felettes énnel sikerül a kultúra-teremtés szolgálatába állítani. Az egyensúly fogalma itt ugyanúgy alapvető szerepet játszik, mint az emberi közösség és a természet közötti viszony esetében – mondja Mumford. A felettes én apai és anyai, vagyis a tiltó és a kreativitást ösztönző óvó aspektusainak egyensúlyban kell lenniük: ha ez bármilyen irányban megbillen, a társadalmi psziché zavaraihoz vezet.⁸

Ösztönvilág és felettes én kettősségének freudi ihletésű kettősségét másutt Prospero és Kalibán Shakespeare-től kölcsönzött dualitásaként írja le. Kalibán az elemi életösztön, az organikus vitalitás erőinek pusztító potencialitása, amely kontroll nélkül destruktív jellegű, csak pusztítani képes: önmagában véve azonban sem nem jó, sem nem rossz. Rosszá, gonosszá akkor lesz, ha le akarja rázni magáról a Prospero-féle bűbájt. Megnemesítéséhez, magasabb célok szolgálatába állításához ugyanis Prospero varázserejére van szükség; az ennek gyakorlását lehetővé tevő mágikus formulák az emberi kultúra szimbólumainak összességét testesítik meg. Egy adott civilizáció állapota Prospero és Kalibán viszonyának a kiegyensúlyozottságán múlik: ha Prospero túlzott mértékben gyakorolja represszív funkcióját, gúzsba kötheti azt az elemi vitalitást, amelynek híján a civilizáció fejlődése leáll. Ennek a fordítottja következik be, ha Kalibán kerekedik felül. Ez a rebarbalizálódáshoz vezet. Mumford egy 1954-ben írott esszéjében a huszadik század véres eseményeit,

---

⁷ The Uprising of Caliban. In: Mumford, Lewis: *Interpretations and Forecasts*. 1922-1972. New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1972. 341.

⁸ Uo. 342.

a két világháborút, a népiirtásokat erre az utóbbi okra, vagyis Kalibán felülkerekedésére vezeti vissza; ezek az újbarbárság riasztó szimptómái. Ezek azonban csak egy hosszabb távú történelmi folyamat utolsó fázisát jelentik; valóságos jelentésüket csak akkor tudjuk megérteni, okaikat akkor tudjuk feltárni, ha ennek a történelmi folyamatnak az egészét vizsgáljuk.

A pszichoanalízistől kölcsönzött fogalmi készletet Mumford történeti perspektívába állítja. Amikor ezt teszi, a későbbi feminista narratíva alapjait rakja le. Ugyanis ösztön-én – felettes én, illetve Prospero és Kalibán oppozíciója mellé beemel egy harmadik antithetikus fogalompárt: ez pedig az emberi történelem egészén végigvonuló női és férfi princípium kettőssége, egy olyan dualitás, amelynek aktuális viszonya alapvetően meghatározza egy civilizáció helyzetét. Tartalmilag ez a kettősség nagyon hasonló a már tárgyalt dualitásokhoz. Itt is agresszió és kultúra, uralom és kooperáció, represszió és gondoskodás komplementáris viszonyáról van szó.

A két princípium Mumford történelemképében eredetileg az emberiség korai történetének két fázisához kötődik. Az agresszív férfi-princípium megtestesítője a paleolit korszak vadásza, aki mindig kész a gyilkolásra, voltaképpen az ölés a szakmája; agresszivitással és uralomvágygal teli figura ő, aki uralma alá akarja hajtani mind embertársait, mind pedig környezetét. Ő a civilizáció macsó komponensének történeti archetípusa, akinek állatbőrökbe burkolt, kőbaltát lóbáló figurája ott lakozik minden olyan politikusban, aki korlátlan hatalomra tör, viseljen bár katonai egyenruhát, vagy éppen jól szabott, elegáns öltönyt.

A női princípium történeti archetípusa a neolit korszak földművelő asszonya, aki a gondoskodást, a védelmet, a hosszú távú előrelátást és a békés kooperációt testesíti meg. Az ő személyisége nyomja rá a bélyegét a neolit kori falu képeire; ez a településforma az, amely nem az uralom, a domínium, hanem a közösség, a *communitas* elvén nyugszik. (A mai régészeti kutatások nem támasztják alá azt, hogy a paleolit és neolit periódus leírható lenne a férfi vadász és a női földműves szembeállításával, de Mumford persze a maga korában elterjedt szakmai vélekedésekre tudott csak támaszkodni.)

A vadász valójában fél a nőtől. Ezt példázza Mumford számára a *Gilgames-eposz* Enkidu-epizódja. Gilgames, hogy megszelídítse a fékezhetetlen Enkidut, egy szajhát küld hozzá, aki együtt hál a vademberrel. Enkidu ezután kiszakad a természetből: az állatok menekülnek előle, megérezvén, hogy többé már nem tartozik közéjük.

Ahhoz, hogy az emberiség elinduljon történelmi vándorútján, vagyis hogy megszülessék a civilizáció, mindkét princípiumra szükség van. A női elv ugyanis statikus jellegű, ezért kizárólagos érvényesülése stagnáláshoz vezet. A változáshoz a férfi princípium képviselte dinamizmusra van szükség; ha ez nem lett volna, sosem jöttek volna létre városok, az emberiség nem jutott

volna el a civilizációig. A problémát az jelenti – fejtegeti Mumford –, hogy az emberi történelemdöntő részében a férfi princípium túlságosan erős volt, míg a női háttérbe szorult, vagyis a *domínium* győzedelmeskedett a *communitas* eszméje fölött. Szerencsére ez a győzelem sohasem tudott teljesen véglegessé válni; a monolit jellegű, centralizált uralom – az egyiptomi istenkirálytól a barokk uralkodóig – korszakait időnként felváltották a társadalmi kölcsönösség erényét a gyakorlatban megvalósító *communitas* periódusai. Mumford történelemlképében ilyen időszak volt mindenekelőtt az európai középkor, amely történelmi alternatívát jelentett a centralizált, despotikus hatalmi szisztémát kiépítő Római Birodalom és a modern bürokratikus centralizáción nyugvó barokk nemzetállam közötti időszakban. Mumford történetfilozófiája feltűnő hasonlóságot mutat Kropotkin felfogásával, akinek anarchista koncepciója ugyancsak a zsarnokság korszakaival szemben alternatívát jelentő, időről időre felbukkanó, a történelem túlnyomó részében azonban bűvópatakaként létező, kölcsönösségalapú társadalomszerveződés kettőségére épül.⁹ Ez a hasonlóság a legkevésbé sem véletlen: Mumford visszatérő módon méltatja Kropotkin teóriáját; a kölcsönös segítség természettörvényként való felfogása ugyanis nagyon is egybevág az általa képviselt ökológiai szemlélettel.

Az agresszió kitüntetett formája a háború, amely Mumford koncepciójában egyfelől jellegzetesen civilizációs intézmény, másfelől pedig kollektív neurózis.¹⁰ A két aspektus értelmezésében kiegészíti egymást: a háború intézménye olyan civilizációs találmány, amely nem jöhetett volna létre a kollektív psziché kiegyensúlyozatlansága nélkül. Ugyanakkor lényeges a szakrális-vallási dimenzió. Mumford fontos szerepet tulajdonít az emberáldozat gyakorlatának. A civilizáció megteremti a közösségtől elkülönült uralkodó, a vallási legitimációval igazolt istenkirály hatalmát, amely hamarosan roppant méretűvé növekedik. Ez, valamint a neolit közösségnél jóval nagyobb és összetettebb társadalmak megteremtése addig ismeretlen mértékű kollektív szorongást generál. Ennek a levezetése történik meg az emberáldozat segítségével, mondja a pszichoanalízistől kölcsönzött szemléletet a kultúrtörténeti perspektívával vegyítő Mumford a hatalom patológiájáról beszélve, miközben eljut kultúrkritikai teóriájának központi terminusáig, az óriásgép metaforájáig:

„A szorongás csillapítása tehát mágikus áldozatot követelt; az emberáldozat fogolyszerző portyákra vezetett: az egyoldalú portya vetélkedő hatalmak közti fegyveres összeütközéssé és kölcsönös viszályá alakult. Így egyre többen, egyre hatásosabb fegyverrel felszerelve sodródtak bele ebbe a rettenetes ceremóniába, és ami kezdetben egy jelképes áldozat alkalmi előjátéka volt,

---

⁹ Kropotkin, P.: *Kölcsönös segítség mint természettörvény*. Fordította: Madzsar József, [S.l.] : [S.n.], 1924.

¹⁰ The Origins of War. In. *Interpretations and Forecasts*, 324–333.

maga lett az *en masse* bemutatott legfőbb áldozat. Ez az ideológiai aberráció a háborús óriásgépezet tökéletesítésének utolsó állomása; a háborúskodás és a kollektív emberáldozat kikényszerítésének képessége ugyanis a történelem során minden szuverén hatalom jellegzetes vonása maradt.”¹¹

Az óriásgép Mumford koncepciójában korántsem pusztán a technológiát, mechanikus, élettelen alkatrészekből álló konstrukciót jelent – olyan társadalmi intézményről van szó, amelyet a centralizált politikai hatalom generál, az óriásgép voltaképpen ennek a központosított hatalomnak a funkciója. Metaforaként olyan dehumanizált, elidegenedett emberi létezésre utal, amelyben a valahol a társadalmi piramis csúcsán, egy transzcendens ideológia – az istenkirályság doktrínája történelmileg időről-időre felbukkanó variánsainak összessége – felhőibe burkolt, patológikus módon túlburjánzó politikai hatalom az egyes embert semmibe vevő, azt gépalkatrésszé lefokozó célokat igyekszik megvalósítani. A koncepció a már említett anarchista színezetű történelemkoncepcióból fakad. Mumford zsigeri módon bizalmatlan mindenféle hatalmi aspirációval szemben: a több mint félévszázadon átívelő – s bizonyos, nem lényegtelen hangsúlyváltozásokat is felmutató – életművének ez egyik konstans eleme. Úgy véli, hogy ez szükségképpen összekapcsolódik a kollektív psziché bizonyos zavaraiival; a hatalmi fantáziák infantilis jellege analóg az individuálpeszichológiából ismert patológikus infantilizmussal.¹²

A Mumford-féle óriásgép transzhistorikus fenomén: első megjelenését az óegyiptomi birodalom idejére teszi.¹³ Ekkor ált össze először a történelemben az a sajátos konstelláció, amely szükséges a gépezet aktivizálódásához. Ennek az archaikus óriásgépnek a piramisépítés volt a célja, s nem jöhetett volna létre egy centralizált hatalom, az azt legitimáló vallási ideológia, a bürokrácia, és a munkára kondicionált, saját egyéniségüket az absztrakt célnak önként alárendelő dolgozók tömege nélkül. Az óriásgép archetípusa persze elsősorban a hadsereg – a békebeli produktív gépezet destruktív változata – olyan civilizációs vívmány, amely potenciálisan mindig is magában rejtj annak a lehetőségét, hogy békeidőben is saját képére formálja a társadalom

---

¹¹ A civilizáció terhe. Fordította: Csillag Veronika In. Lewis Mumford: *A gép mítosza*. Válogatott tanulmányok. Ford. Csillag Veronika, Lukin Gábor Bp. Európa, 1986. 72.

¹² The Origins of War. In. *Forecasts and Interpretations*. 323.

¹³ „Nem üres játék a szavakkal, ha e kollektív egységeket gépeknek nevezzük. Ha többé-kevésbé elfogadjuk Franz Reuleaux klasszikus meghatározását, hogy a gép speciális feladatokat ellátó és egymást kiegyensúlyozó részek kombinációja, amely az ember irányításával, energia felhasználásával munkát végez, akkor a nagy munkagép minden szempontból valóságos gépnek számít: annál is inkább, mert részei, bármennyire is emberi csontból, idegből és izomból álltak, pusztán mereven szabványosított, mechanikus elemként működtek, hogy megszabott feladatukat végrehajthassák.” (Lewis Mumford: *A gép mítosza*. Fordította Csillag Veronika, 49.)

életét. Hogy azonban ez ténylegesen bekövetkezzék, a fent említett konstellációra van szükség: Mumford történelemkoncepciójában a *communitas* elvére alapozott, politikai és gazdasági decentralizációra épülő középkori civilizáció vitalitásának kimerülése utáni vákuumban jelenik meg az óriásgépezet modern változata.

A modernitás geneziséről szóló kultúrkritikai teóriáját Mumford számos könyvében kifejti. Az utolsó és legkiérleltebb változatot az 1970-es *The Pentagon of Power* című vaskos könyve – a *The Myth of Machine* második kötete – tartalmazza. A cím kettős allúzió: egyszerre utal a hatalom démonikus jellegére, arra, hogy gyakorlója sötét erőkkel cimborál, illetve annak az USA-nak a hadügyminisztériumára, amelynek szuperhatalmi politikáját a vietnami háborút mindvégig konzekvensen ellenző Mumford a hatalmi paranoia – a totalitárius szovjet variáns nyugati változataként létező – kortárs megnyilvánulási formájának tekintett. Ez azonban egy több évszázados zsákutcs civilizációs új utolsó stációja csupán. A zsákutca kezdetét a valamikor a 16. századtól kiépülő óriásgép kiépüléséhez köti. Ekkortájt kezdett összeállni az a konstelláció, amelynek számos eleme volt a kapitalizmustól és a barokk abszolutizmustól a modern, szekuláris jellegű, ám pszeudo-vallási jellegű ideológiaként funkcionáló mechanikus világképig, az ebből kinövő modern tudományig és az ezek bázisán létrejövő gépi technológiáig. A modern civilizáció jelszava a *hatalom*: a természet, és az emberek fölött. A tudománynak ebben kulcsszerepe volt: Francis Bacon mondása, miszerint 'a tudás hatalom' Mumford szerint a modern techno-tudomány lényegét fejezi ki.¹⁴

A zsákutcába tévedt, mélyen agresszív jellegű, környezetét leigázni akaró modern civilizáció fő problémája Mumford értelmezésében alapvetően érték-probléma: az ember belső világát kell helyreállítani olyan értékeket teremtve, amelyek a szükséges cselekvési tervek alapjául szolgálhatnak. A lényeg a közösség potenciális energiáinak a mozgósítása, nem pedig az egyik vagy másik részterület – gazdaság, politika stb. – szerepének túlhangsúlyozása, amint az általában eddig szokásos volt. Ebben két tényezőnek kell játszania a főszerepet: az egyik a tudomány, míg a másik a művészet. Mindkettő az ember rendteremtő ösztönéből fakad. A különbség az, hogy a művészet ezt a rendet belül, míg a tudomány kívül próbálja megvalósítani.

A tudománynak azonban nem valamiféle elvont közösség, vagy az absztrakt emberiség elképzelt üdvét kell szolgálnia, hanem a helyi közösségek állapotát és létfeltételeit kell felmérnie, azért hogy azok képessé váljanak olyan eljárások és módszerek kidolgozására, amelyekkel megvalósíthatók az általuk kitűzött célok. Igen lényeges, hogy Mumford szerint nem szakértők állnak szemben a

---

¹⁴ Lewis Mumford: Mumford, Lewis: *The myth of the machine. The Pentagon of Power*. New York, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1970. 110–129.

közösség laikus és tudatlan tagjaival, hanem az angolszász common sense szellemében az egész közösség kulturális hagyatékának a hasznosításáról van szó, amelynek kisebb-nagyobb mértékben a közösség valamennyi értelmét használni tudó polgára a birtokosa. A közösség számára fontos tudás mindig helyi és konkrét problémák megoldására vonatkozó tudás.

Az újkori tudomány és technológia által szolgáltatott eljárások és találmányok csupán eszközök, amelyek egy hamis perspektíva következtében jelentek meg célként, ám a tudománytól nem várható el a jó élethez szükséges célok felmutatása, mert azok nem fogalmazhatók meg a tudományon belül, a tudomány módszereinek a segítségével. A tudománynak a közösség céljait kell szolgálnia, ám a célok kijelölése a közösség értékrendszerének függvénye. Ennek a megalkotása a kultúra feladata. Mumford mindenekelőtt a művészetek, az esztétikai szféra fontosságát hangsúlyozza: ugyanis a kreatív művészi fantázia és érzékenység képes azoknak az álmoknak a formába öntésére, amelyek hozzájárulnak a közösségi célok megfogalmazásához. Ezért van szükség tudomány és művészet egymástól való elszigeteltségének a megszüntetésére; így ugyanis megszüntethető az újkorban oly tragikus következményekkel járó szakadás célok és eszközök között.

További feladat egy olyan technológia megteremtése, amely nem dominatív jellegű, nem uralni akarja a természetet, hanem kooperálni vele. Ez a koncepció áll a háttérben a gépről – még egyik korábbi könyvében adott – definíciójának, amely az egész életében át propagált – a mechanikus-uralmit felváltó – organikus világgépbe illeszkedik:

„A gépek energiaátalakításra, munkavégzésre, az emberi test mechanikai vagy érzékelő képességeinek a megnövelésére, vagy az életfolyamatok mérhető és szabályozott renddé való redukálására felhasznált nem-organikus erőkből fejlődtek ki. Az automata az utolsó lépés egy olyan folyamatban, amely az emberi test egyik vagy másik részének szerszámként való használatával kezdődött. A szerszámok és a gépek kifejlődésének háttérben a környezet olyan módon történő megváltoztatásának a szándéka áll, amely hozzájárul az emberi szervezet megerősítéséhez és életben tartásához. Ez az erőfeszítés vagy az egyébként védtelen emberi szervezet képességeinek megnövelését, vagy pedig az emberi test környezetét jelentő viszonyok kedvezőbbé tételét szolgálja, azért, hogy fenntartsa annak egyensúlyi állapotát és biztosítsa túlélését.”

15

---

¹⁵ Lewis Mumford: *Technics and Civilization*, London, George Routledge & Sons, Ltd. 1934. 9–10.